

บริบทชุมชนกับการดำเนินงานเสียงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ
อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

Investigation of the Community Context and Wire Broadcasting in
Prongmadua Subdistrict Municipality, Nakhon Pathom

ณัชชา ศิริรัตนาร

สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
natcha.thorn@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัย เรื่อง บริบทชุมชนกับการดำเนินงานเสียงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ผลการศึกษาโดยพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) มีวัตถุประสงค์ 2 ข้อ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาบริบทชุมชนเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ 2) เพื่อศึกษาการดำเนินงาน เสียงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ พื้นที่ศึกษา คือ หมู่ 1 และหมู่ 5 เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ กำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้นำชุมชนและประชาชนที่มีส่วนร่วมดำเนินงานเสียงตามสาย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ การสัมภาษณ์เชิงลึกโดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง การสัมภาษณ์กลุ่ม การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนโพรงมะเดื่อมีการรวมกลุ่มของประชาชนที่มีความเข้มแข็ง สามารถนำกลุ่มชุมชนเข้ามามีส่วนสนับสนุนการดำเนินงานเสียงตามสาย อย่างไรก็ตามชุมชนยังขาดการบริหารจัดการทั้งในส่วนของ คน เงิน งาน และเครือข่าย เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการเสียงตามสายแบบมีส่วนร่วม

คำสำคัญ: เสียงตามสาย, การมีส่วนร่วม, บริบทชุมชน

Abstract

The research is a qualitative research. Analyzed results by using descriptive analysis technique which objectives were to: 1) study the context in Prongmadua Subdistrict Municipality and 2) study the operation of wire broadcasting in Prongmadua Subdistrict Municipality. The area of the study was at Moo 1 and Moo 5 in Prongmadua Subdistrict Municipality, Amphoe Muang, Nakhon Pathom. The key informants were the community leaders and people who participated in the community development. The research tools were the analysis of relevant literatures, a semi-structure interview, a focus group discussion, and a participant observation. The result found that Prongmadua subdistrict municipality had strong communities that helped support for the wire broadcasting, however, the communities still lacked of the management of people, money, work flow, and network that could bring about the wire broadcasting participatory management.

Keywords: wire broadcasting, participatory, community context

1. บทนำ

เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่ออยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมือง และอยู่ไกลจากตัวเมืองเพียง 10 กิโลเมตร เนื้อที่เขตการปกครองเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ มีทั้งหมด 14.8 ตารางกิโลเมตร เสียงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อได้ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2545 จนถึงปัจจุบันกว่า 12 ปี พบว่าการดำเนินงานที่ผ่านมายังไม่มีการสำรวจความพึงพอใจจากประชาชนเกี่ยวกับการจัดการกระจายเสียง เนื้อหา รูปแบบ ช่วงเวลา และทำการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการในเชิงนโยบายค่อนข้างน้อยมาก รวมทั้งการร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับสภาพปัญหาการทำงานเสียงตามสายที่เกิดขึ้น ทำให้ประชาชนขาดความรู้ ความเข้าใจ โดยเฉพาะความรู้ที่ร่วมในการเป็นเจ้าของ

ด้านสถานที่ตั้งเครื่องกระจายเสียงที่ตั้งอยู่ในอาคารเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อนั้น ทำให้การเข้าถึง หรือการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการของประชาชนนั้นไม่สะดวก รวมถึงการเปิดช่องทางในการรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินงานเสียงตามสายค่อนข้างน้อย ทำให้ประชาชนขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานเสียงตามสาย ประกอบกับช่วงเวลาในการกระจายเสียง ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ ช่วงเวลาการพักผ่อน และรูปแบบการนำเสนอไม่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน

จากที่กล่าวมาเบื้องต้นเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า บริบทชุมชนเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อกับการดำเนินงานเสียงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อเป็นอย่างไร เพื่อให้ได้บริบทชุมชนที่สนับสนุนการดำเนินงานเสียงตามสาย และนำไปพัฒนา รูปแบบการบริหารจัดการเสียงตามสายแบบมีส่วนร่วมเพื่อการส่งเสริมสุขภาพชุมชนเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อต่อไป โดยบทความวิจัยเรื่อง บริบทชุมชนกับการดำเนินงานเสียงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง การบริหารจัดการเสียงตามสายแบบมีส่วนร่วมเพื่อการส่งเสริมสุขภาพชุมชนเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ

2. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากงานวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยที่อยู่บนกรอบการศึกษาบริบทชุมชนเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อเพื่อการศึกษาดำเนินงานเสียงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ ดังนั้นแนวคิดหลักที่ผู้วิจัยนำมาเป็นกรอบในการวิจัยประกอบด้วย แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและองค์ประกอบของชุมชน แนวคิดและข้อมูลเกี่ยวกับหอกระจายข่าวสาร/เสียงตามสาย และแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและองค์ประกอบของชุมชน ใช้ประกอบการศึกษาบริบทชุมชนในอาณาบริเวณที่แน่นอน มีการปฏิบัติต่อกัน มีความสัมพันธ์กันตามวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม ชุมชน

แนวคิดและข้อมูลเกี่ยวกับหอกระจายข่าวสาร/เสียงตามสาย ใช้ประกอบการศึกษาการดำเนินงาน เสียงตามสาย อันประกอบด้วย การบริหารจัดการ และการจัดการกระจายเสียง

สำหรับแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นำมาใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานเสียงตามสาย ซึ่งจัดแบ่งระดับการมีส่วนร่วมได้ 5 ระดับ คือ 1) การมีส่วนร่วมด้านนโยบายเสียงตามสาย 2) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตรายการ 3) การมีส่วนร่วมในฐานะแหล่งข้อมูล 4) การมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะผู้รับสาร 5) การมีส่วนร่วมของประชาชนโดยมีปฏิริยาตอบกลับ

3. ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เก็บข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (In-depth Interview) การสัมภาษณ์กลุ่ม การวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินงานเสียงตามสายโดยใช้แบบสังเกตช่วยในการสังเกต การเลือกกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีเจาะจง (Purposive Sampling) กำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้นำชุมชนและประชาชนที่มีส่วนร่วมดำเนินงานเสียงตามสาย แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ กลุ่มแรกเป็นตัวแทนจากเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อที่ดำเนินงานเกี่ยวกับเสียงตามสาย กลุ่มที่สองเป็นตัวแทนแกนนำกลุ่มองค์กรชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานเสียงตามสาย และกลุ่มที่สามเป็นตัวแทนผู้ฟังที่มีส่วนร่วมกับการดำเนินงานเสียงตามสาย โดยคัดเลือก

อย่างเจาะจง หมู่ 1 และหมู่ 5 เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ วิเคราะห์ผลการศึกษาโดยพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

4. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาได้ข้อค้นพบ 2 ประการ ได้แก่ 4.1 บริบทชุมชนเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ 4.2 การดำเนินงานเสี่ยงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 บริบทชุมชนเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ

ผลการวิจัยพบว่า บริบทชุมชน สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาและข้อมูลการบริหารงานเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ ประกอบด้วย 1) ลักษณะทางภูมิศาสตร์ 2) ลักษณะประชากร 3) อาชีพ 4) ศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรม 5) การศึกษา 6) การสาธารณสุข และสุขภาพอนามัย 7) การรวมกลุ่ม 8) การสื่อสารชุมชน และ 9) การบริหารงานเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) ลักษณะทางภูมิศาสตร์

ผลการศึกษาข้อมูลด้านลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อพบว่า พื้นที่ของเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อนั้นอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมือง และอยู่ไม่ไกลจากตัวเมือง 10 กิโลเมตร เนื่องจากเขตการปกครองเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ มีทั้งหมด 14.8 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 2 ตำบล 8 หมู่บ้าน พื้นที่ปกครองค่อนข้างกว้าง การกระจายข่าวสารให้ครอบคลุมพื้นที่นั้นจึงทำได้ยาก การสื่อสารภายในชุมชนจึงต้องอาศัยสื่อต่าง ๆ หลายประเภท เช่น สื่อบุคคล แผ่นพับ ใบปลิว รถประกาศ และเสียงตามสาย เพื่อให้การสื่อสารนั้นประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพสูงสุด

จากลักษณะทางภูมิศาสตร์และสภาพการใช้งานเสียงตามสายในปัจจุบัน งานวิจัยชิ้นนี้ได้กำหนดพื้นที่การศึกษาตามสภาพการใช้งานและความหนาแน่นของประชากรในเขตตำบลโพรงมะเดื่อ ได้แก่ หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 5 เป็นชุมชนต้นแบบในการพัฒนาการบริหารจัดการเสียงตามสายแบบมีส่วนร่วมเพื่อการส่งเสริมสุขภาพชุมชน

2) ลักษณะประชากร

ประชากรของเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อมีจำนวน 10,481 คน แบ่งเป็น ชาย 4,988 คน หญิง 5,493 คน ครอบคลุมพื้นที่ 2 ตำบล 8 หมู่บ้าน ซึ่งกระจายไปยังหลายชุมชน หลายหมู่บ้าน ส่งผลให้การกระจายข้อมูลข่าวสารไปยังประชาชนในชุมชนนั้นต้องเลือกใช้สื่อที่ประสิทธิภาพมาก เช่น สื่อเสียงตามสาย เพราะสามารถครอบคลุมพื้นที่เฉพาะเจาะจงพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง มีขอบเขตที่ชัดเจน ส่งถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ระบบเสียงในพื้นที่มีลักษณะโดดเด่นตรงที่มีลำโพงขนาดใหญ่ ติดตั้งรอบทิศทางทั่วพื้นที่ การเผยแพร่ข้อมูลผ่านระบบเสียงตามสายเป็นสื่อเฉพาะพื้นที่ที่มีกลุ่มเป้าหมายชัดเจนและมีความต่อเนื่อง ผู้รับสารไม่สามารถเปลี่ยนช่องรับสารได้ ซึ่งส่งผลต่อการรับรู้ข่าวสารได้อย่างทันถ่วงที ทำให้เกิดประโยชน์โดยตรงต่อประชาชนในพื้นที่

สื่อเสียงตามสายเหมาะสมกับการให้ข้อมูลข่าวสารกับแหล่งชุมชน ที่มีหลายชุมชน หลายหมู่บ้าน โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีประชาชนหนาแน่นอาณาบริเวณไม่กว้างขวางมากซึ่งการบริหารจัดการด้านการกระจายเสียงจะทำได้ง่ายและไม่เปลืองงบประมาณมากนัก เพราะหากใช้สื่อบุคคลหรือสื่อ รถประกาศ ข้อมูลข่าวสารอาจจะคลาดเคลื่อนได้ หากแต่การใช้สื่อเสียงตามสายสามารถช่วยให้ประชาชนจำนวนมากสามารถรับข้อมูลที่ถูกต้องและเข้าใจตรงกัน

3) อาชีพ

จากการศึกษาพบว่าประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลัก คือ เกษตรกรรม สืบเนื่องจากลักษณะทางภูมิประเทศ รองลงมาคืออาชีพรับจ้าง ค้าขาย นอกจากนี้ยังพบว่า มีการประกอบอาชีพที่หลากหลายของประชาชน และมีการประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปสูงถึง 3,000 ราย จากการมีภาคธุรกิจชุมชนที่หลากหลาย อาทิ คนในชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ อ้อย ข้าวโพด ถั่วพู ทำนา ฯ นอกจากนี้ทำอาชีพรับจ้างโรงงาน ห้างสรรพสินค้าภายในพื้นที่ ดังนั้นการกำหนดช่วงเวลาการกระจายเสียงควรมีความสอดคล้องกับลักษณะอาชีพของประชาชนในพื้นที่ซึ่งมีบางพื้นที่ประกอบอาชีพรับจ้างในช่วงเวลากลางวัน และพักผ่อนในช่วงเวลากลางวัน เป็นต้น

4) ศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรม

วัดโพรงมะเดื่อเป็นวัดสำคัญในเขตเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ ตั้งอยู่เลขที่ 177 หมู่ที่ 5 ตำบลโพรงมะเดื่อ อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ภาค 14 ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2371 ประชาชนส่วนใหญ่ในเขต

เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ นับถือศาสนาพุทธร้อยละ 90 รองลงมานับถือศาสนาคริสต์ร้อยละ 8 และศาสนาอิสลามร้อยละ 2 ตามลำดับ

นอกจากนี้ได้พบว่า ชุมชนโพรงมะเดื่อมีวัฒนธรรมและจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั้งที่โดดเด่นกว่ากลุ่มอื่น เนื่องจากมีคนเฒ่าคนแก่ที่สืบทอดประเพณีมาจนถึงปัจจุบัน โดยได้รับการร่วมมือในการจัดงาน จากประชาชน บ้าน วัด โรงเรียน และองค์กรต่าง ๆ ด้านการประชาสัมพันธ์การจัดงานหรือกิจกรรมต่าง ๆ ก็สามารถใช้สื่อเสียงตามสาย สื่อบุคคล รถประกาศในการแจ้งข่าวสารให้รับทราบโดยทั่วกัน

จากผลการศึกษาพบว่า วัดโพรงมะเดื่อมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน เป็นจุดศูนย์รวมทั้งทางด้านจิตใจ และความรู้ เนื่องจากมีศูนย์การเรียนรู้ต่าง ๆ ภายในวัด อาทิ ศูนย์การศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ชมรมผู้สูงอายุ กลุ่มการทำเครื่องจักสาน และมีกิจกรรมเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับคนในชุมชนเป็นประจำ

5) การศึกษา

ประชาชนส่วนใหญ่มีการศึกษาอยู่ในระดับดี และมีสถานศึกษาในเขตพื้นที่เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ 6 แห่ง ได้แก่ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 2 แห่ง โรงเรียนวัดโพรงมะเดื่อโรงเรียนโพรงมะเดื่อวิทยาคม โรงเรียนวัดหัวเอน และโรงเรียนบอสโกพิทักษ์

6) การสาธารณสุขและสุขภาพอนามัย

ระบบการดูแลสุขภาพของชุมชนมุ่งเน้นสร้างเสริมให้ประชาชนมีความสมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม การให้บริการกับคนในชุมชนภายใต้ทรัพยากรชุมชน วิถีชีวิตชุมชน และมีการส่งเสริมให้ประชาชนดูแลสุขภาพตนเอง มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมดูแลสุขภาพ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สละเวลาของตนเองเพื่อทำให้สุขภาพร่างกาย จิตใจ ของคนในชุมชนเข้มแข็ง อาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข และมีการส่งเสริมกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพขึ้นในชุมชน เช่น วิ่งเปี้ยว เรือยาวของชุมชน และมีลานออกกำลังกายเดินแอโรบิค มวยไทย

ผลการศึกษาพบว่า ทางเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ ให้ความสำคัญกับสุขภาพของคนในชุมชน ได้จากโครงการเสนอของบประมาณกองทุนหลักประกันสุขภาพ ซึ่งเน้นที่ผู้สูงอายุและเด็กเป็นหลัก การเข้าถึงการรักษาพยาบาลของคนในชุมชนอยู่ในระดับดี เนื่องจากมีโรงพยาบาล ส่งเสริมสุขภาพตำบลโพรงมะเดื่อตามนโยบายรัฐในลักษณะของการเป็นภาคีร่วมหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดระบบการดูแลสุขภาพของชุมชนอันจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองคือ ชาวบ้านมีความรู้เรื่องโรคภัยสามารถดูแลรักษาตนเองได้ในขั้นพื้นฐาน

นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนมีความต้องการใช้สื่อเสียงตามสายเพื่อการส่งเสริมสุขภาพชุมชน โดยต้องการให้การดำเนินงานในช่วงต้นนั้นมีระบบพี่เลี้ยงหรือหน่วยงานภายนอกเข้ามาสนับสนุนในด้านความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการบริหารจัดการเสียงตามสายแบบมีส่วนร่วม

7) การรวมกลุ่ม

ด้านความสัมพันธ์ของประชาชนในชุมชนมีความใกล้ชิดกัน จากการส่งเสริมกิจกรรมในด้านต่าง ๆ ประชาชนในชุมชนเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาชุมชน จึงก่อให้เกิด ความสัมพันธ์กันมีการรวมกลุ่มกันเป็นอย่างดี ประกอบด้วย กลุ่มสตรี กลุ่มวัฒนธรรม ศูนย์สามวัยสานสายใยรัก กลุ่มผู้สูงอายุ การรวมกลุ่มการศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การรวมกลุ่มการทำเครื่องจักสาน การรวมกลุ่มการเต้าหอยหรือการปลูกเปลือกหอม กลุ่มผู้พิการ กลุ่มเกษตรอินทรีย์ กลุ่มชานาโพรงมะเดื่อ กลุ่มแม่บ้านสายใยรัก

ลักษณะการรวมกลุ่มของประชาชนชุมชนโพรงมะเดื่อที่มีความเข้มแข็งนี้ สามารถนำศักยภาพด้านนี้เข้ามาเพิ่มความเข้มแข็งให้กับการบริหารจัดการเสียงตามสายให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

8) การสื่อสารชุมชน

เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อใช้เครื่องมือเพื่อการสื่อสารภายในชุมชนหลากหลายเครื่องมือ เพื่อให้สามารถกระจายข้อมูลข่าวสารได้อย่างทั่วถึง และทำให้การประชาสัมพันธ์เพื่อแจ้งข่าวสารส่งไปยังชุมชนเป็นไปอย่างสม่ำเสมอตามโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ในทุกภาคส่วน เช่น งานจัดเก็บภาษี เรื่องสุขภาพ โรคติดต่อ ผู้สูงอายุ กิจกรรมทางศาสนาวันสำคัญต่าง ๆ เป็นต้น โดยการประชาสัมพันธ์ด้วย แผ่นพับ ป้าย สื่อบุคคล เสียงตามสาย วิทยุชุมชน และแฟนเพจของเทศบาล www.facebook.com/prongmadua เป็นต้น

การดำเนินงานเสียงตามสายของเทศบาลในอดีตนั้นมีการกระจายเสียงครอบคลุมทั้งพื้นที่ แต่ปัจจุบันนี้ได้หยุดการใช้งานชั่วคราวเนื่องจาก เสียงตามสายเกิดการขัดข้องชำรุดเสียหายบ่อยครั้ง และเวลาที่ต้องซ่อมบำรุงต้องใช้งบประมาณในการซ่อมบำรุงสูง จึงทำให้ต้องชะลอในการซ่อมบำรุงเสียงตามสาย รวมถึงขาดเจ้าหน้าที่ดูแลด้านการกระจายเสียง

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานเสียงตามสายนั้นพบว่า ขาดการบริหารจัดการเสียงตามสายแบบมีส่วนร่วมที่เกี่ยวกับการบริหารคน เงิน และงาน เพื่อให้เกิดการใช้งาน เสียงตามสายได้อย่างตอบสนองความต้องการของประชาชน โดยเฉพาะบทบาทหน้าที่ในการเป็นสื่อกลางระหว่างประชาชน และระหว่างภาครัฐกับประชาชน เพื่อการส่งเสริมสุขภาพชุมชน

9) การบริหารงานเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ

เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม อยู่ห่างทิศตะวันตกของอำเภอเมืองและติดต่อกับเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี อยู่ห่างจากอำเภอเมือง 10 กิโลเมตร เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อได้จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลเป็นเทศบาล พ.ศ. 2542 มีหน้าที่ให้บริการสาธารณะที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของประชากรในชุมชน และให้บริการเพื่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชุมชน โดยอาศัยโครงสร้างพื้นฐานที่เทศบาลมีอยู่แล้ว โดยคณะผู้บริหารเทศบาลทุกชุดที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับการกระจายข่าวสารผ่านทางเสียงตามสายของเทศบาล หากแต่ยังขาดการตั้งการมีส่วนร่วมจากประชาชนในทุกภาคส่วนเข้ามาร่วมบริหารจัดการเสียงตามสายเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน

4.2 การดำเนินงานเสียงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ

การดำเนินงานเสียงตามสายในปัจจุบันของเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ สามารถแบ่งการทำงานได้ออกเป็น 2 ส่วน

4.2.1 การบริหารจัดการ 4.2.2 การจัดการกระจายเสียง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.2.1 การบริหารจัดการ หมายถึง กลุ่มผู้รับผิดชอบ ค่าใช้จ่ายและแหล่งทุน การดูแลอุปกรณ์ สถานที่ตั้ง และช่วงเวลาการกระจายเสียง

- 1) สถานที่ตั้ง คือ ชั้น 3 ของสำนักงานเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ โดยมี นายปัญญา วันเพ็ญ หัวหน้าสำนักปลัดเทศบาล มีบทบาทในการดำเนินงานเสียงตามสาย
- 2) คณะทำงาน เทศบาลเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อควบคุมดูแลระบบเสียงตามสายทั้งหมด
- 3) งบประมาณ ใช้งบประมาณส่วนหลักของทางเทศบาลเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ ในการดูแลซ่อมแซม
- 4) การดูแลรักษาอุปกรณ์ เทศบาลควบคุมประสานงาน ดูแลในเรื่องการซ่อมแซมบำรุงรักษา
- 5) ช่วงเวลาการกระจายเสียง ไม่แน่นอน โดยกระจายเสียงเฉพาะช่วงเวลาที่ มีข่าวสารที่ต้องการแจ้งให้ประชาชนทราบ

4.2.2 การจัดการกระจายเสียง หมายถึง กลุ่มผู้ปฏิบัติงาน เนื้อหา และวิธีการนำเสนอเนื้อหา

- 1) ผู้ประกาศ ปัจจุบันมีผู้ประกาศเพียงคนเดียว คือ เจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์ของเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ
- 2) เนื้อหา เป็นเรื่องประกาศของเทศบาล เช่น เชิญประชุม การแจกเบี้ยยังชีพของผู้สูงอายุ การเชิญเข้าร่วมโครงการพิเศษต่าง ๆ ฯลฯ
- 3) รูปแบบรายการ รูปแบบรายการใช้การประกาศเพียงอย่างเดียว โดยมีเจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อรับผิดชอบ นอกจากนี้พบว่าไม่มีการจัดผังรายการ และมีการกระจายข่าวสารเกี่ยวกับข่าวประกาศจากทางเทศบาลเท่านั้น

จากผลการศึกษาพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีความต้องการให้สื่อเสียงตามสายเป็นสื่อกลางระหว่างประชาชน และระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้รับข้อมูลที่มีความสำคัญและประโยชน์ต่อการใช้ชีวิต ต่อสังคม โดยเฉพาะการประชาสัมพันธ์ในเรื่องของสุขภาพ นอกจากนี้ชุมชนมีความต้องการส่งเสริมทักษะด้านการประกาศเสียงตามสายให้กับเด็ก เยาวชน โดยต้องการเปิดโอกาสให้เยาวชนที่มีความสามารถเฉพาะตัว ได้มีโอกาสฝึกพูด ฝึกอ่านอักษร ออกเสียงอย่างถูกต้องในการประชาสัมพันธ์ข้อมูลต่าง ๆ

ด้านประชาชนผู้รับฟังหรือผู้รับสาร ปัจจุบันเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเสียงเพียงระดับการรับฟังที่มีปฏิริยาตอบกลับ ดังนั้นควรส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในเชิงนโยบาย การกำหนดรูปแบบ และวิธีการสื่อสารได้ สามารถคัดเลือกผู้ส่งสาร ตัวสาร สามารถแต่งความคิดเห็น ความต้องการเนื้อหาสาระได้ นับเป็นสิ่งที่ดีหากประชาชนผู้รับสารได้รับสิทธิและบทบาทเหล่านี้ ทั้งนี้ควรกระตุ้นความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการบริหารจัดการเสียงตามสายแบบมีส่วนร่วม

ให้กับประชาชน รวมถึงการเปิดช่องทาง เช่น การนำเรื่องเสียงตามสายเข้าไปพูดคุยในเวทีการประชุมต่าง ๆ ของชุมชนเพื่อให้เกิดการรับรู้ เข้าใจ และเข้ามามีส่วนร่วมกับการทำงานเสียงตามสาย

ในส่วนของการนำศักยภาพชุมชนเข้ามาเสริมพลังการดำเนินงานเสียงตามสายเทศบาลตำบล โพรงมะเตือให้มีความต่อเนื่องนั้น มีความจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในชุมชนเป็นสำคัญ โดยชุมชนโพรงมะเตือมีความโดดเด่นในด้านทุนทางสังคมสูง ซึ่งสามารถนำมาใช้ส่งเสริมการดำเนินงานเสียงตามสาย และด้วยความสามารถในการดำเนินงานด้วยชุมชนเอง ประกอบกับการสนับสนุนจากภายนอกน่าจะเป็นเรื่องน่ายินดี ทั้งด้านข้อมูล ความรู้เรื่องช่าง และเทคนิคการจัดการกระจายเสียง ควรจัดให้มีผู้สนับสนุนหลายแห่งไม่ผูกติดเพียงหน่วยงานเดียว ฉะนั้นการสร้างเครือข่ายการทำงานเสียงตามสายจึงเป็นเรื่องสำคัญอีกประการหนึ่ง

5. การอภิปรายผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง 2 ข้อ ดังนี้ 5.1 บริบทชุมชนเทศบาลตำบลโพรงมะเตือ และ 5.2 การดำเนินงานเสียงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเตือ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1 บริบทชุมชนเทศบาลตำบลโพรงมะเตือ

จากผลการศึกษาพบว่า เทศบาลตำบลโพรงมะเตือใช้เครื่องมือเพื่อการสื่อสารภายในชุมชนหลากหลายประเภท เพื่อให้สามารถกระจายข้อมูลข่าวสารได้อย่างทั่วถึง และทำให้การประชาสัมพันธ์เพื่อแจ้งข่าวสารโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ในทุกภาคส่วน เช่น งานจัดเก็บภาษี เรื่องสุขภาพ โรคติดต่อ ผู้สูงอายุ กิจกรรมทางศาสนาวันสำคัญต่าง ๆ ส่งไปยังชุมชน เป็นไปอย่างสม่ำเสมอการประชาสัมพันธ์โดยการทำแผ่นพับ ทำป้าย สื่อบุคคล เสียงตามสาย วิทยุชุมชน เป็นต้น การจัดการกิจกรรมการสื่อสารหลากหลายช่องทางดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดของเสถียร เขยประทับ (2531) ในประเด็นเครือข่ายการสื่อสารในชุมชน ที่ว่าการพัฒนาท้องถิ่นเพื่อให้ชาวบ้านหรือประชาชนเกิดกระบวนการเรียนรู้อันนำไปสู่การพึ่งตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น จำเป็นต้องสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในหลายแง่มุมอย่างลึกซึ้ง ทั้งต้องคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ ประกอบด้วย ระบบวัฒนธรรม ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรธรรมชาติ และเครือข่ายการสื่อสารในชุมชน

ชุมชนโพรงมะเตือมีความโดดเด่นในด้านทุนทางสังคมสูง ซึ่งสามารถนำมาใช้ส่งเสริมการดำเนินงานเสียงตามสาย และด้วยความสามารถในการดำเนินงานด้วยชุมชนเอง สอดคล้องกับแนวคิดของดวงพร คำณูณวัฒน์ และคณะ (2545: 119-124) ในประเด็นการรวมพลังและสมานสามัคคีของการดำเนินงานเสียงตามสาย/หอกระจายข่าวสาร ในงานวิจัยเรื่องการพัฒนาหอกระจายข่าวสารเพื่อสนองตอบความต้องการของชุมชน พบว่า ปัจจัยที่ทำให้หอกระจายข่าวสารสามารถสนองตอบความต้องการของชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน เป็นบุคคลสำคัญในการนำการเปลี่ยนแปลง เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้พื้นที่ศึกษาทั้ง 7 แห่งมีการเปลี่ยนแปลงไม่เท่ากัน สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน การมีภาวะเศรษฐกิจอยู่ในระดับดี จะเอื้อต่อการดำเนินงานหอกระจายข่าวสาร ในด้านสภาพสังคมของชุมชนพบว่า การตั้งรกรากถิ่นฐานกันมาแต่ดั้งเดิม มีการรวมพลังและสมานสามัคคี มีกลุ่มพลังต่าง ๆ

5.2 การดำเนินงานเสียงตามสายเทศบาลตำบลโพรงมะเตือ

สถานที่ตั้งเสียงตามสายอยู่ภายในอาคารสำนักงาน คือ ชั้น 3 ของสำนักงานเทศบาลตำบลโพรงมะเตือ โดยเทศบาลตำบลโพรงมะเตือดูแลการดำเนินงานเสียงตามสาย ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเสียงตามสายเป็นไปได้อย่างมากในแง่สถานที่ตั้ง การเข้าถึงสื่อหรือมีส่วนร่วมเข้าไปจัดทำในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงาน รวมถึงทางเทศบาลนั้นเปิดช่องทางในการรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินงานเสียงตามสายน้อยมาก ทำให้ประชาชนขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานเสียงตามสาย

อย่างไรก็ตามการดำเนินงานเสียงตามสายข้างต้นนั้น มีจุดเริ่มต้นจากความตั้งใจของผู้นำชุมชนเกี่ยวกับการใช้สื่อเสียงตามสายเพื่อการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารไปยังประชาชนทำได้อย่างรวดเร็ว ทันต่อสถานการณ์ หากแต่ยังขาดการบริหารจัดการทั้งในส่วนของ คน เงิน งาน และเครือข่ายเพื่อให้การกระจายเสียงตอบสนองความต้องการของประชาชน ในประเด็นจุดเริ่มต้นของสื่อเสียงตามสายที่เกิดจากความต้องการของหน่วยงานราชการ คือ เทศบาลตำบลโพรงมะเตือ มีความสอดคล้องกับแนวคิดของสมควร ฉ่ำพิ่ง และคณะ (2531) ที่ว่าการจัดตั้งหอกระจายข่าว/เสียงตามสาย ที่มีมาหลายทางด้วยกัน คือ

1) เกิดจากความต้องการคนใดคนหนึ่งในกลุ่ม อาจจะเป็นผู้ใหญ่บ้านผู้นำชุมชน หรือผู้ที่มีความรู้เรื่องช่างในหมู่บ้าน จัดสร้างหอกระจายข่าวขึ้นมาเพราะความสนใจเรื่องการจัดทำรายการวิทยุ การเป็นผู้ประกาศ และมีความต้องการจะเผยแพร่ข่าวสารต่าง ๆ ที่ตนทราบต่อชุมชน

2) เกิดจากความต้องการของคนในหมู่บ้านหรือชุมชน ที่เล็งเห็นความสำคัญของการใช้หอกระจายข่าวเพื่อการสื่อสาร จึงได้รวมทุนกันจัดตั้งหอกระจายข่าวขึ้นเป็นสาธารณสมบัติของชุมชนหอกระจายข่าวที่เกิดขึ้นเพราะความต้องการของชุมชนร่วมกับผู้ที่มีความรู้เรื่องช่างซึ่งอยู่ในหมู่บ้าน และรักงานการกระจายเสียง ได้แก่หอกระจายข่าว “ราษฎร์ร่วมใจสร้าง”

3) เกิดจากความต้องการของหน่วยงานราชการ ที่ประสงค์จะใช้หอกระจายข่าวสาร/เสียงตามสาย เป็นแหล่งเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารหรือประชาสัมพันธ์งานทางราชการ หรือหน่วยงานราชการเท่านั้น เพื่อให้ประชาชนในชุมชนเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกัน อีกทั้งมีสาระที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ และรู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอก

ด้านประชาชนส่วนใหญ่มีความต้องการให้สื่อเสียงตามสายเป็นสื่อกลางระหว่างประชาชน และระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้รับข้อมูลที่มีความสำคัญและประโยชน์ต่อการใช้ชีวิต ต่อสังคม โดยเฉพาะการประชาสัมพันธ์ในเรื่องของสุขภาพ นอกจากนี้ชุมชนมีความต้องการส่งเสริมทักษะด้านการประกาศเสียงตามสายให้กับเด็กเยาวชน โดยต้องการเปิดโอกาสให้เยาวชนที่มีความสามารถเฉพาะตัว ได้มีโอกาสฝึกพูด ฝึกอ่านอักษรฯ ออกเสียงอย่างถูกต้อง ในการประชาสัมพันธ์ข้อมูลต่าง ๆ จัดให้มีการประสานงานระหว่างกลุ่มองค์กรชุมชน โดยมีการประชุมปรึกษาหารือ ช่วยเหลือแนะนำกัน ถึงแนวทางในการปฏิบัติงานเสียงตามสายเพื่อแบ่งงานตามความสามารถความถนัดของแต่ละคน แต่ละกลุ่มผู้ปฏิบัติงานเพื่อสร้างเครือข่ายการดำเนินงานเสียงตามสาย แนวทางการดำเนินงานดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการดำเนินงานหอกระจายข่าวสารของดวงพร คำคุณวิวัฒน์ และคณะ (2547: 198-203) ได้ศึกษาการดำเนินงานหอกระจายข่าวสารที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนอย่างยั่งยืน ที่ว่าผู้จัดการกระจายเสียงต้องมีลักษณะเป็นกลุ่มคน การดำเนินงานเพียงคนเดียวมีข้อจำกัด กล่าวคือ การกระจายเสียงต้องขึ้นอยู่กับคนเดียวเพียงคนเดียว ซึ่งมีโอกาสที่จะไม่มีความสม่ำเสมอและต่อเนื่อง เพราะหากคนผู้นั้นติดภารกิจอื่น หรือไม่สบาย การกระจายเสียงก็ต้องหยุดชะงัก ปริมาณของผู้จัดที่มีหลายคนทำให้สามารถจัดการกระจายเสียงได้ทุกวัน อีกทั้งงานหอกระจายข่าวสารเป็นเพียงงานอาสาสมัคร เป็นงานรองของผู้ปฏิบัติงาน เนื่องจากทุกคนมีงานหลัก คือ การประกอบอาชีพเพื่อทำมาหาเลี้ยงตนเองและครอบครัว จึงไม่มีใครสามารถปฏิบัติงานหอกระจายข่าวสารได้เต็มเวลา การมีคนจำนวนมากมาร่วมปฏิบัติงานจึงเป็นการช่วยกันคนละไม้คนละมือ ทำให้สามารถจัดการกระจายเสียงได้ทุกวันเกิดความสม่ำเสมอและต่อเนื่อง กลุ่มคนเหล่านี้ควรต้องมีความเข้าใจธรรมชาติของหอกระจายข่าวสารในการเป็นสื่อเพื่อพัฒนา เข้าใจในบทบาทหน้าที่ของหอกระจายข่าวสารที่พวกเขาเองสามารถกำหนดได้ และมีความรู้ในการจัดรายการรูปแบบต่าง ๆ ให้มีความน่าสนใจ คุณสมบัติของคนเหล่านี้ควรเป็นคนที่ “มีใจรักในงาน มีเวลา และมีประสบการณ์” กล่าวคือประเด็นการดำเนินงานเป็นกลุ่มถือเป็นปัจจัยที่ส่งผลสำเร็จต่อการดำเนินงาน เสียงตามสาย/หอกระจายข่าวสาร ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของณัชชา ศิริธนธรร (2555: 78) ได้วิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการดำเนินงานหอกระจายข่าวสารของชุมชนบ้านดอนยายมิ ต.บางหลวง อ.บางเลน จ.นครปฐม พบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการดำเนินงานหอกระจายข่าวสาร คือ กลุ่มแกนนำที่มีความเข้มแข็ง การดำเนินงานอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการ 8 คน ด้วยบุคลิกภาพและวิธีการทำงานเป็นปัจจัยเสริมให้การดำเนินงานหอกระจายข่าวสารมีประสิทธิภาพ

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะสำหรับการดำเนินงานเสียงตามสาย

6.1.1 เสียงตามสายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นของรัฐ (เป็นเครื่องมือของรัฐ) เพื่อการประชาสัมพันธ์รัฐ แต่ขณะเดียวกันเสียงตามสายควรถูกใช้เป็นเครื่องมือของชาวบ้าน โดยการทำหน้าที่ดังกล่าวจะทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญ และมีส่วนร่วมในการดำเนินงานเสียงตามสายระดับที่สูงขึ้น

6.2.2 การประสานความร่วมมือทั้งจากเครือข่ายภายในชุมชนและภายนอกชุมชนนั้น สามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับการบริหารจัดการเสียงตามสาย ประกอบกับการให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน จึงสามารถต่อยอดความรู้พัฒนาการบริหารจัดการเสียงตามสายอย่างยั่งยืนได้

6.3.3 การเปิดรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนเกี่ยวกับการปฏิบัติงานเสียงตามสายเป็นยุทธวิธีในการทำงาน สื่อชุมชนที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เช่น การนำเรื่องเสียงตามสายเข้าไปพูดคุยในเวทีการประชุมต่าง ๆ ของชุมชนเพื่อให้เกิด การรับรู้ เข้าใจ และเข้ามามีส่วนร่วมกับการทำงานเสียงตามสาย เป็นต้น

6.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

6.2.1 การศึกษาการดำเนินงานเสียงตามสายในงานวิจัยชิ้นนี้เป็นเพียงการศึกษาการดำเนินงานในปัจจุบัน เพื่อ เป็นข้อมูลการพัฒนาารูปแบบการบริหารจัดการเสียงตามสายเพื่อการส่งเสริมสุขภาพชุมชนเทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อ ซึ่งอาจ ทำให้ยังได้ข้อมูลไม่ลึกซึ้ง ดังนั้นผู้ที่ทำการศึกษาวิจัยในอนาคตควรศึกษาให้เห็นพัฒนาการ โดยศึกษาการดำเนินงานเสียง ตามสายตั้งแต่ช่วงก่อตั้ง ช่วงกลาง และปัจจุบัน เพื่อให้เห็นพัฒนาการ หรือความเสื่อมถอยของการดำเนินงานอย่างชัดเจน

6.2.2 ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ศึกษาเพียงหมู่ 1 และหมู่ 5 เทศบาลตำบลโพรงมะเดื่อเท่านั้น การศึกษาครั้งต่อไปควรขยายขอบเขตพื้นที่การศึกษาออกไปในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่มากขึ้น

7. เอกสารอ้างอิง

- ณัชชา ศิริธนาธร และคณะ. (2555). ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการดำเนินงานหอกระจายข่าวสาร. นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- ดวงพร คำณูวัฒน์ และคณะ. (2545). การพัฒนาหอกระจายข่าวสารเพื่อสนองตอบความ ต้องการของชุมชน. สำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. (2547). ดำเนินงานหอกระจายข่าวสารที่สนองตอบความต้องการของชุมชนอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ: สำนักงาน กองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.).
- สมควร ฉ่ำพึ้ง และคณะ. (2531). การดำเนินงานหอกระจายข่าวสารประจำหมู่บ้านในประเทศไทย พ.ศ. 2531 รายงาน วิจัยสำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข. กระทรวงสาธารณสุข.
- เสถียร เขยประทับ. (2531). การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศด้อยพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.